

Feudalismul românesc?

Cosmin POPA-GORJANU

Deși astăzi o astfel de temă ar părea să nu mai intereseze pe nimeni, problema feudalismului românesc a dat multă bătaie de cap istoricilor români în perioada regimului comunist, dar și înainte de aceasta. Acest studiu nu are rostul de a oferi o rezolvare teoretică a unei probleme mai degrabă generată de ingerințe ideologice. Inițial el a pornit de la alte premize, pentru ca pe parcursul documentării avaturile acestui concept să se ivească și să se precizeze. Startul acestui studiu se află în contactul cu medievistica americană și britanică, unde prin câteva contribuții s-a pus serios în discuție utilitatea termenului de feudalism. Ceea ce era criticat în lucrările pe care le vom discuta mai jos era feudalismul numit nemarxist, care se deosebește de ceea ce s-a numit feudalism în istoriografia românească dintre 1948–1989. Vom vedea însă că rezultatele analizelor medievistilor britanici și americani au relevanță și pentru studiul istoriei medievale din țara noastră.

Termenul de feudalism este probabil unul dintre cei mai larg cunoscuți atunci când se discută despre istorie, el fiind la fel de răspândit ca alți termeni generali care definesc epoci istorice întregi. O examinare a accepțiunilor sale contemporane ar arăta foarte probabil că el coincide pentru foarte mulți vorbitori cu termenul de ev mediu. Ultimul, așa cum se cunoaște de altfel, a fost impus de cărturarii Renașterii, care doreau să deosebească epoca lor de aspirații culturale și estetice clasice, de cea aspră și barbară, care îi despărțea de Antichitate. Așa cum îi cunoaștem astăzi, termenul de ev mediu și adjectivul medieval, deși în ultimă instanță convenționali, au avantajul de a nu suscita discuții prin implicațiile pe care le sugerează. Nu același lucru se poate spune despre feudalism.

Ne-am propus ca în aceste rânduri să discutăm justificarea utilizării termenului de „feudalism românesc” și conținutul său. Pentru aceasta am considerat că trebuie să pornim de la originile sale în istoriografia noastră. Demersul nostru va scoate în evidență evoluția termenului de feudalism în istoriografia românească din perioada școlii critice, apoi evoluția din perioada comunistă și forma la care s-a ajuns în acea epocă. Întrucât dialogul dintre istoriografia românească și cele occidentale are o mare influență asupra evoluției temelor de cercetare, este necesară o privire asupra problemei feudalismului în viziunea istoricilor occidentali.

Feudalismul și Școala Critică. Pentru a detecta începuturile feudalismului în istoriografia românească am recurs la sondarea operelor unora dintre istoricii interbelici reprezentativi, precum A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Petre P. Panaitescu și Gheorghe Brătianu. Așadar, facem precizarea că aprecierile care vor urma nu sunt decât rezultate ale unor sondaje, fără nici o pretenție de investigare exhaustivă. Sperăm totuși că aceste aprecieri vor stârni interesul pentru investigații istoriografice de adâncime și de precizie. Fără îndoială că termenul de feudalism a fost receptat de gânditorii români înainte de începutul secolului XX și că investigarea originii sale este o temă interesantă. Însă aceasta nu cade în sfera de interes a acestui studiu. Ne preocupă mai mult conceptele utilizate de istoricii români din secolul XX întrucât acestea au încă o influență sporită în istoriografia românească contemporană.

A. D. Xenopol, deși își însușise terminologia curentă la sfârșitul secolului XIX și începutul sec. XX, este remarcabil că utilizează termenii de feudalism ori feudal foarte parcimonios. În *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, descriind mulțimile care au descălecat Țara Românească și Moldova, el preciza că acestea erau formate din români ieșind „din niște mici state organizate în chip feodal, care reproduceau în mai mic, aproape toate elementele și condițiile de viață ce se aflau în întregul din care făceau parte”. Tot acești descălecători au adus cu ei de peste munți „principiul monarhic al cărmuirii prin voievozi, nobleța cu drepturile și îndatoririle sale, obiceiul feodal al dăruirii de pământuri și multe altele”¹. Pentru A. D. Xenopol, ca și mai târziu pentru Nicolae Iorga, Ungaria reprezenta un spațiu al feudalismului. Totuși, este remarcabil că în întregul volum termenul de feudal nu ajunge să-l înlocuiască pe cel de boier. Sinonimul pentru boier, din Țara Românească ori Moldova, este la Xenopol termenul de nobil. Sistemul de donații funciare, era în viziunea lui Xenopol „împrumutat de unguri de la feudalismul apusan, și trecuse apoi la români când aceștia se desfăcuseră de monarhia maghiară. Dăruirea de pământuri care forma în apusul Europei chitul cel mai puternic al statului, deveni și în Țările Române mijlocul cel mai temeinic de întărire a domniei”². Din acest ultim citat s-ar putea trage concluzia că Xenopol era adeptul unei definiții a feudalismului în care accentul se pune pe fief. La vremea sa termenii de feudalism și cei derivați fuseseră deja receptați (nu ne îndoim că receptarea în societatea românească s-a petrecut cu mult mai devreme) însă nu se abuza de ei atunci când se făceau descrieri ale societății românești medievale. În același volum, Xenopol mai

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, III, *Primii domni și vechile așezăminte 1290-1457*, București, 1914, p. 61.

² *Ibidem*, p. 191.

pomeneste „răsplătirea slujbelor” care în opinia sa „avea caracterul feudal, care este de a împărți veniturile statului cu funcționarul”³.

Nicolae Iorga utilizează modelul feudalismului apusean și terminologia asociată acestuia atunci când discută despre natura relațiilor dintre domnii români și regii Ungariei. El menționează termeni precum: „feudă”, „datorii feudale”, „vasalitate”, „drepturi feudale”, „legături feudale”, „semi-feudalism sârbesc”, „feudalitate deplină în Ungaria și Polonia”, „nex perfect al feudalității”, „fiscalitate feudală”. Bosnia era astfel „o feudă croată”, domnii români aveau „repulsie pentru omagiu”, Amlașul și Făgărașul erau feude, Țara Severinului era numită „feudă ungurească”, domnii au „datorii feudale”⁴. Unele dintre textele conținând acești termeni au fost redactate în anii 1915–1916, și reflectă însușirea terminologiei și conceptelor istorice curente în istoriografia europeană a vremii.

Petre P. Panaitescu, în *Problema originii clasei boierești*⁵, a utilizat cuvintele feudal, feudalitate de câteva ori. El distingea între o „adevărată boierime feudală”, separată de ceilalți boieri (nefeudali am putea spune) prin deținerea imunității. Panaitescu vorbea însă despre „privilegiu feudal”, „organizație militară feudală”, „obicei feudal”. El a vorbit adesea despre nobilimea română, clasa boierească, fiind prin aceasta pe cale să efectueze echivalarea cu nobilimea occidentală, numită adesea feudalitate. Operând cu modelul feudalismului occidental oferit de lucrarea lui Marc Bloch, *La société féodale*, Petre P. Panaitescu se pronunța fără echivoc: „feudalitatea în sensul ei formal și juridic a existat la români în evul mediu întocmai ca în apusul Europei”⁶. Argumentele în favoarea acestei teze sunt existența câtorva elemente componente ale sistemului feudal din apusul Europei: imunitatea, existența unor relații de natură suzerano-vasalică între domnie și „boierimea feudală” exprimată în *dominium eminens*, boierii sunt vasalii domnului. Panaitescu susținea că omagiul feudal a existat și la noi, el fiind dedus din formulele actelor de cancelarie care se referă la slujitorii credincioși și credința arătată de ei domnului, care nu este altceva decât „jurământ omagial”⁷.

Gheorghe Brătianu, deși expus acelorși influențe ale medievalității interbelice occidentale, pare a fi avut o poziție precaută, echilibrată și nuanțată. În contextul analizei relațiilor dintre domnie și stări în evul mediu el aprecia că „nu se poate socoti în țările noastre feudalitatea pe același plan, cu cel pe care ni-l arată regimul ei din țările apusene, ajuns la deplina sa

³ *Ibidem*, p. 249.

⁴ N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Ș. Papacostea, București, 1984, p. 54, 55, 59, 61, 62, 82, 83, 84.

⁵ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Ediția a II-a, București, 1994, p. 36–39.

⁶ *Ibidem*, p. 57.

⁷ *Ibidem*, p. 58–60.

dezvoltare”⁸. Aceasta nu înseamnă că avea rezerve cu privire la modelul feudalismului apusean propus de Marc Bloch, ci cu privire la corespondența perfectă dintre realitățile medievale românești și cele din Franța. Aici el se deosebește de poziția tranșantă a lui Panaitescu. Dealtfel Brătianu știa că „instituții feudale depline” au fost realizate numai în Franța și în statele create de cruciați în Orient, iar în viziunea lui aceasta nu trebuia să împiedice studierea „așezămintelor celorlalte țări europene, în cari lipsesc unele din elementele ce alcătuiesc „tipul” desăvârșit al regimului”⁹. Comentând opiniile unor istorici care respinseseră existența unor elemente de feudalism în țările române, Brătianu preciza că pentru statele medievale românești trebuie admisă „o pătrundere a concepției feudale, în forme deosebite și cu un grad variabil de intensitate, în regimul social al acestor țări”¹⁰.

O concluzie a acestor observații este că în prima jumătate a secolului XX, istoricii români reprezentativi operau cu conceptele de feudalism, feudalitate și altele derivate din ele. Evident, se pot distinge note personale în privința echivalării realităților medievale românești cu cele clasic feudale occidentale. Către mijlocul secolului, mai ales la istoricii din gruparea de la *Revista Istorică Română* se poate observa o tendință spre echivalarea instituțiilor medievale românești cu cele occidentale, numite feudale. În această privință, un pas hotărâtor către propășirea conceptului de feudalism românesc aparține lui Petre P. Panaitescu. Totuși, până în 1948 istoricii români operau cu conceptul nemarxist de feudalism. O întorsătură brutală a avut loc după această dată.

Feudalismul și istoria românească în perioada comunistă.

Feudalismul a căpătat greutate copleșitoare în 1948, când într-un manual de istorie pentru liceu Mihail Roller făcea pentru prima dată uz de schema stalinistă a dezvoltării uniliniare în cinci etape, anume comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism și socialism¹¹. Textele lui Marx și Engels au furnizat elementele teoretice în funcție de care istoricii români au fost siliți să opereze în interpretarea trecutului. Este epoca celor mai grave ingerințe ideologice în sfera scrisului istoric.

În viziunea autorilor unui manual universitar de istorie medie publicat în 1966, historiografia interbelică nu s-a preocupat de „problema formării relațiilor feudale – lipsită de o concepție științifică cu privire la dezvoltarea societății – nu a fost capabilă să înțeleagă prefacerile social-economice care

⁸ Gh. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995, p. 25.

⁹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁰ *Ibidem*, p. 40–45.

¹¹ H. H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, București, 1992, p. 115.

au dat naștere orânduirii feudale”¹². În lipsa concepției științifice, adică a teoriei succesiunii orânduirilor social-economice, istoriografia românească veche a respins ideea existenței feudalismului pe teritoriul românesc. Autorii manualului considerau că „epoca medievală sau orânduirea feudală” constituie spațiul cronologic al apariției, dezvoltării și dispariției feudalismului¹³. Feudalismul a apărut din destrămarea societății sclavagiste ori descompunerea societății gentilice. Au existat peste tot trei etape ale feudalismului: timpuriu, dezvoltat, târziu. Criteriile de deosebire a perioadelor sunt constituite de relațiile de producție, formele de exploatare, lupta de clasă și fenomenele de suprastructură. În sec. X, cu care debutează *feudalismul timpuriu*, autorii constatau cristalizarea noilor relații sociale pe teritoriul României. În sânul obștilor apare diferențierea pe baza proprietății individuale a locuitorilor. Aceasta a condus la formarea claselor antagonice, cu tendințe de a se constitui în clase feudale. Conducătorii ajung la o situație materială mai bună, aceștia au fost atestați de izvoare narrative și arheologice: cnezii, jupanii, voievozii, „într-un cuvânt feudali”. În această epocă apare și stăpânirea feudală asupra pământului și aservirea treptată a obștilor țărănești libere, și formarea celor două clase fundamentale, țărănimea dependentă și stăpânii feudali. Apare și proprietatea funciară privată, în sec. XII–XIII, „sub forma *alodiului*, adică a *ocinei* sau *baștinei* – proprietate moștenită, născută din uzurparea obștii sătești, fie sub forma corespunzătoare *beneficiului* din feudalismul apusean sau *pomestiei* din cel slav; în sfârșit, sub forma identică *feudului* – forma pe deplin constituită ereditară, cea mai dezvoltată a proprietății feudale asupra pământului, legată de obligația serviciului militar”¹⁴. Lăsând la o parte opțiunile ideologice, modificările cele mai importante aduse terminologiei istorice în această perioadă constau din introducerea substantivului „feudal” cu sensul de boier sau nobil. Structura socială superioară a statelor medievale este în viziunea istoricilor marxiști compusă din „mari feudali”, printre care se află și domnul, și alți feudali mai mici. Inutil de adăugat că denumirea aceasta nu are nimic în legătură cu sensul etimologic al cuvântului, ci explicația sa rezidă în definiția marxistă a feudalismului. Nu mai insistăm asupra celorlalți termeni asociați precum „relații de producție feudale”, „fărămițare feudală”, „anarhie feudală”, „imunitate feudală”, „stat feudal”, în care „feudal” are rostul de adjectiv, explicația sensului său aflându-se tot în aceeași schemă.

Reacții și îndoieli față de utilizarea acestor termeni sau a schemei staliniste a evoluției formelor social-economice au apărut încă din perioada anilor 1970. Dacă *Tratatul de Istorie a României* din anii 1960–65 utiliza

¹² Șt. Pascu – I. Ionașcu – C. Cihodaru – Gh. Georgescu Buzău, *Istoria medie a României (sec. al X-lea – sfârșitul sec. al XVI-lea)*, București, 1966, p. 22–23, 48–49.

¹³ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴ *Ibidem*.

periodizarea istoriei românilor pe baza șablonului celor cinci etape, în anul 1975 Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu publicau *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești* în care era utilizată o periodizare cronologică¹⁵.

În anii 1977 și 1978 apăreau două lucrări care discutau problema fărâmițării feudale în statele medievale Țara Românească și Moldova. Este vorba despre cartea lui Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, și respectiv despre studiul lui Dinu C. Giurescu, intitulat „Caracteristici ale feudalismului românesc”. Analizând ipoteza existenței fărâmițării feudale, Manole Neagoe respingea teoria formulată de Petre P. Panaitescu și preluată de Barbu T. Cămpina, care în opinia sa „se inspiră nu din relațiile noastre sociale, așa cum pot fi ele definite pe baza documentelor, ci pe baza identificării instituțiilor feudale românești cu cele din societatea feudală din Europa apuseană, selectând din documente acele părți care confirmă teoria fărâmițării și centralizării statului și făcând abstracție de toate celelalte”¹⁶. Manole Neagoe, ca și Dinu C. Giurescu, a supus fiecare ipoteză ori teorie privind feudalismul românesc unei critici temeinice bazate pe probe documentare. Discutând despre cetele boierești de slugi, din care s-a tras concluzia existenței unei fărâmițări feudale, Neagoe se întreba dacă nu cumva „există unele erori în tendința de a realiza o schemă ideală a organizării societății noastre feudale și nu se acordă cumva un rol prea mare influențelor străine, ca să nu spunem tiparului care a sugerat această concepție”¹⁷. Fără a insista asupra tiparului, autorul continuă analiza sa și infirmă pe baza documentelor existența legăturilor vasalice între boieri și slugile lor, ori a cedării de feude de către boier unor vasali ai săi. Atunci când se dă un sat unei slugi, arată Neagoe, donația este de fapt o răsplată, o simbric datorată¹⁸. Totuși pentru autor există o oaste boierească feudală care nu este „tipic feudală”. Existența unei clase feudale, a boierilor, este o certitudine, în ciuda particularităților feudalismului românesc. Iar existența satelor libere „trebuie să ridice semne de întrebare și să recomande circumspecție atunci când vorbim de feudalismul românesc”¹⁹. Deși Neagoe vorbește despre relații feudale, domeniu feudal mănăstiresc, domeniu feudal laic, societate feudală românească, el constată și afirmă că „la noi nu există în terminologia actelor

¹⁵ H. H. Stahl, *op.cit.*, p. 160–161. Se prezintă și încercarea de revenire la periodizarea în epocă străveche, veche, medie, modernă și contemporană, propusă în anul 1968 de un grup de istorici conduși de Constantin Daicoviciu și Miron Constantinescu.

¹⁶ M. Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977, p. 271.

¹⁷ *Ibidem*, p. 54.

¹⁸ *Ibidem*, p. 58.

¹⁹ *Ibidem*, p. 67, 81, 86.

medievale termenii de vasal și vasalitate²⁰. Am adăuga că nici pe cei de fief sau de feud nu i-am întâlnit. Autorul mai arată că boierii erau vasalii domnului, dar nu exista ceremonialul omagiului. Nu se poate stabili un paralelism între domeniul feudal românesc și tipul domeniului clasic și nici ipotezele privind apariția rezervei feudale nu se pot susține la o analiză atentă a documentelor interne²¹. Manole Neagoe a suprapus afirmațiile unor texte istoriografice de autoritate pe dovezile documentare. Astfel el a demonstrat inconsecvențele flagrante în interpretarea unor fenomene. Tot el a ajuns să identifice distorsiunile majore cauzate de identificarea în societatea românească a unor fenomene prezente în bibliografia istorică occidentală. Sunt remarcabile aprecierile sale cu privire la utilizarea schemei ideale ori a tiparului feudalismului occidental. Obiecțiile sale se referă la feudalismul croit după modelul occidental de Petre P. Panaitescu. Manole Neagoe nu respinge utilizarea modelului ci încearcă numai să îi precizeze particularitățile în cazul românesc. Deși informată temeinic, lucrarea sa avea scopul de a corecta unele distorsiuni. La concluzii identice ajungea și Dinu C. Giurescu în 1978, ocupându-se de problema fărâmițării feudale în țările române în secolele XIV–XV²².

Critici avizate din perspectivă marxistă a adus însă Henri H. Stahl în câteva lucrări. Într-o lucrare publicată în 1980 el făcea o critică fermă, sociologică, a terminologiei vagi a istoricilor cu privire la societatea medievală. Desfășurându-se în cadrul dat de ideile și definițiile marxiste, demersul lui Stahl constă din precizarea modului de producție și a modului de exploatare, a actorilor, adică a producătorilor și a exploataților, pe un spațiu cronologic ce se întinde din vremea statului dac până în perioada modernă. Pe baza caracteristicilor modului de exploatare, el a distins existența a două tipuri: unul *tributal*, în care exploatarea nu se amestecă în procesele de producție ci percepe numai plusprodusele comunităților pastoral-agrară, în cantități și la termene precise (specific structurilor nomade iar mai târziu statului care i s-a substituit), și unul *feudal*, în care exploatarea organizează direct producția și percepe taxe proporționale cu cantitatea obținută de la fiecare gospodărie în parte. Stahl atrage atenția că a înfățișat „de fapt două modele, două tipuri ideale, aflate logic în relații de opoziție contradictorie, dar care nu au decât o valoare pur euristică, fiind instrumente de cercetare, nu descrieri ale realităților istorice. [s.n. C. P.-G.] Cu alte cuvinte, tipul „tributal” și tipul „feudal” nu trebuie considerate drept două faze care s-ar

²⁰ *Ibidem*, p. 107.

²¹ *Ibidem*, p. 122–123.

²² D. C. Giurescu, *Caracteristici ale feudalismului românesc*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași*, 15 (1978), p. 395–402.

succeda istoric, într-un proces de dezvoltare uniliniară, tipul feudal prinzând ființă în momentul când cel tributual încetează.²³

Feudalismul și istoricii occidentali contemporani. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea istoricii români au receptat modelul feudalismului în diferite variante. Cu precădere Franța, și în special regiunea dintre Loara și Rin, sunt încă identificate, pe baza lucrărilor istoricilor occidentali, drept patria feudalismului clasic. Astfel această regiune și mai ales lucrările scrise despre ea au oferit modelul în funcție de care și istoricii români au recunoscut ca feudale unele fenomene din societatea medievală de la noi. Deși îndoeli față de feudalism au fost exprimate încă de la sfârșitul secolului XIX, o reacție viguroasă, critică, față de utilizarea conceptului cu referire la evul mediu occidental apărea abia în anul 1974 într-un studiu publicat în *The American Historical Review* și republicat în 1998²⁴.

În articolul său Elizabeth Brown a realizat o prezentare incisivă, critică și polemică a modului în care a fost utilizat conceptul de feudalism de către diferiți istorici aducând argumente împotriva păstrării sale în vocabularul istoricilor. Inventarea constructului, după cum îl califică autoarea, a aparținut unui jurist scoțian, Thomas Craig și unui anticar englez, Henry Spelman, care, pornind de la o ediție de secol XVI a unui codice lombard din secolul XII numit *Libri feudorum*, au afirmat că „relațiile sociale și politice în Anglia au fost organizate de un drept feudal”. Treptat, la scriitorii britanici din secolul XVIII și-a făcut loc conceptul unei „guvernări feudale uniforme în Anglia”. Ulterior termenul a devenit și mai cuprinzător, depășind sensul în care îl utilizaseră juriștii, ajungând să semnifice un sistem de guvernare sau condițiile de după dispariția puterii publice. Deja la mijlocul secolului XVIII conceptul de „feudalism” circula în lumea engleză, iar de la mijlocul secolului XIX el a dominat studierea evului mediu.

Brown a recenzat definițiile existente și opiniile pro și contra aduse încă de la sfârșitul secolului XIX față de utilizarea conceptului. Printre autorii ale căror opinii sunt discutate se numără nume ca Frederic William Maitland, Marc Bloch, Michael Postan, Georges Duby, Frederic Cheyette, F. L. Ganshof, Otto Hintze, Joseph Strayer ș.a.. Autoarea americană a identificat serioase inconsecvențe la autori care, deși par să recunoască dificultățile conceptului de feudalism și afirmă că el este nepotrivit și că ar fi cel mai bine să fie evitat, nu renunță să-l folosească. Brown aduce obiecții utilizării conceptului polemizând cu unii istorici care argumentau păstrarea sa în ciuda

²³ H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980, p. 191–192.

²⁴ Elizabeth A. R. Brown, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, in vol. *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, ed. L. K. Little, Barbara H. Rosenwein, Oxford, 1998, p. 148–169.

dificultăților sale. Pentru apărătorii săi două argumente pledau în favoarea conceptului: utilitatea pedagogică și indispensabilitatea. Deși abstract și artificial, cu o corespondență redusă în realitatea pe care o descrie, conceptul avea în viziunea lor virtutea de a oferi începătorilor o schemă simplă și regulată, care le-ar permite înțelegerea altor societăți sau efectuarea unor comparații între elementele similare ale altor societăți. Obiecția ironică adusă acestei poziții este că în timp ce unul dintre apărătorii feudalismului elogia utilitatea acestuia pentru studentul începător, recunoștea în același timp că cercetătorul nu are nici o nevoie de el atunci când studiază diverse aspecte ale vieții. În ceea ce privește indispensabilitatea, Marc Bloch afirma că oamenii de știință nu pot opera fără să utilizeze abstracții, un discurs inteligent este imposibil fără termeni abstracți. Brown arăta că dacă operăm cu abstracții atunci avem datoria de a le preciza sensul cât mai strâns posibil.

Dintre obiecțiile lui Brown, cele mai convingătoare se referă la definiția feudalismului, care variază de la autor la autor. Aproape fiecare istoric înțelege conceptul așa cum îi place și promovează propria sa definiție, fiind incapabil să accepte definiția altuia. Marc Bloch atribuia feudalismului o gamă largă de aspecte ale vieții medievale. Pentru Ganshof esențial pentru o defnire este fieful, feudalismul fiind în concepția sa un corp de instituții care creează și regulează obligații de supunere și slujbă din partea omului liber față de alt om liber și obligațiile de întreținere. Pentru a pune capăt acestor rătăciri, Brown propunea ca cercetătorii să renunțe la încercarea de a rafina conceptul abstract în favoarea cercetării unei multitudini de aspecte ale vieții sociale și economice din Evul Mediu. În viziunea sa termenul de feudalism trebuie abandonat, iar folosirea termenului de feudal este corectă atunci când se referă la fief.

Susan Reynolds, discipolă fidelă al lui Elizabeth A.H. Brown, a realizat o cercetare sistematică asupra vasalității și a fiefurilor în Anglia, Franța, Germania și Italia analizând termenii medievali ai proprietății și conceptele juridice. Rezultatele sale au fost necruțătoare. Conceptele de vasalitate și fief, și mai ales cadrul interpretativ în care sunt încă înțelese, afirmă Reynolds, au fost create de cărturarii francezi din secolul XVI, premergând cu un secol constructul feudalismului. Cele două constructe mai vechi au la bază tratatul academic de drept al fiefurilor, compilat în Lombardia la sfârșitul secolului XII și începutul secolului XIII, care, la rândul său, avea foarte vagi legături cu dreptul cutumiar aplicat în curțile de judecată la vremea respectivă. Mai mult, acest drept academic al fiefurilor se bazează pe regulile stabilite de biserică în relațiile dintre ea, ca donator al unui fief, și deținătorii fiefurilor, rânduielele rezultate din înțelegerile dintre laici nefiind acoperite în acest tratat. Reynolds afirmă că dorește ca în loc să se pornească de la premiza că avem o relație numită vasalitate, și că știm ce însemna ea, ar fi mai util să examinăm izvoarele și să vedem ce tip de relație avem în fiecare

caz. În viziunea ei conceptul de vasalitate ascunde șase tipuri diferite de relație: conducător-supus, patron-client, stăpân de pământ-șerb, angajator-angajat, comandant militar-soldat, tiran local-victimă²⁵. Concluziile sale sunt că, relația pe care istoricii o numesc vasalitate, era cu mult mai puțin importantă decât o sugerează modelul feudalismului nemarxist în societatea medievală, ea fiind concurată serios de alte tipuri de relații. În general, înainte de secolul XII, nobilii și oamenii de condiție liberă nu datorau slujba militară din pricina vreunei donații a unui fief. Ei își stăpâneau pământul cu drepturi depline și independente specifice societății în care trăiau, iar serviciile pe care le datorau proveneau din relația lor de supuși ai unui conducător, iar nu de pe urma fiefurilor primite în calitate de vasali. Prin lucrările lui Brown și Reynolds istoricii români au astăzi la dispoziție mijloace de informare care largesc orizontul de înțelegere a modului în care au luat naștere modelele teoretice care au reprezentat puncte de reper esențiale în descrierea trecutului românesc. Imaginea pe care o avem despre societatea medievală occidentală, nu numai din lucrările lui Susan Reynolds ci și ale altor istorici, oferă o înțelegere mai profundă și mai nuanțată relațiilor sociale din acele părți.

Care este relevanța acestor aprecieri pentru medievalistica românească contemporană? După cum se poate constata, în ceea ce privește feudalismul, istoricii români au comis aceleași erori ca și alți confrăți din alte istoriografii atunci când au împrumutat conceptul și l-au inserat în evul mediu românesc. Introducerea conceptului și definițiile variate pe care le-a primit corespund dezvoltărilor din alte istoriografii. Dacă după 1989 se părea că feudalismul marxist nu mai este susținut, locul lăsat gol pare să fie umplut de definițiile mai vechi, care l-au precedat. Ne gândim în acest sens la retipărirea recentă a unor lucrări ale medievalisticii românești interbelice. Aceste lucrări, meritorii din multe puncte de vedere, reflectă însă nivelul de abordare al anilor 1940 sau 1950. Între timp reacții față de utilizarea conceptului au apărut atât în istoriografia românească, cât și în cea occidentală.

Deși utilizarea feudalismului, ori definițiile sale, sau chiar teoria fărâmițării feudale au fost criticate în istoriografia românească înainte de 1989, cea mai recentă lucrare de istorie românească medievală, inițiată de Academia Română, conține în mod inexplicabil definiții și termeni ieșiți din combinația definiției marxiste (insistând pe modul de producție) cu cea nemarxistă (legăturile feudo-vasalice). În volumul al III-lea al *Istoriei Românilor*, este prezentat „procesul de feudalizare” în Europa Centrală și de Sud-Est, care este definit drept „un feudalism de sinteză”, reprezentat de o societate nouă născută „direct din descompunerea societății gentile”²⁶.

²⁵ Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford, 1994.

²⁶ *Istoria Românilor*, III, *Genezele românești*, coord. R. Theodorescu, Șt. Pascu, București, 2001, p. 129, 134.

Procesul de feudalizare, afirmă autorii, se caracterizează prin predominarea economiei naturale, caracterul condiționat al proprietății funciare de tipul beneficiului sau feudului, a senioriei, dependență juridică, funciară și personală a țăranilor, perceperea rentei prin constrângere extraeconomică. Prin șerbirea în masă a țăranilor lua sfârșit procesul de feudalizare în Franța, formându-se astfel feudalismul francez, clasic, ce a devenit „un veritabil model pentru alte state europene în interiorul cărora se constituiau noile raporturi sociale”²⁷. Aceste aprecieri referitoare la societatea medievală în secolele XI–XIII, dovedesc un nivel de informație și concepție corespunzătoare anilor 1960, ignorând o întreagă literatură istorică medievală elaborată începând cu anii 1970 și până în prezent.

Volumul al IV-lea al aceleiași lucrări conține un subcapitol dedicat realităților sociale din Țara Românească și Moldova sub redacția lui Ștefan Ștefănescu. Este îmbucurător să observi că boierii nu mai sunt numiți feudali și că raporturile sociale pot fi prezentate fără a face uz de terminologia marxistă. Totuși unele rămășițe ale vechilor șabloane pot fi întâlnite atunci când se prezintă „imunitatea feudală” (atribut al marelui domeniu în condițiile economiei naturale și ale fărâmițării feudale)²⁸. Curțile boierești, reprezentau „organe de represiune, cea mai limpede expresie a fărâmițării puterii politice în secolele XIV–XV”, iar mai jos aflăm că erau „locul de unde își exercita puterea stăpânul feudal”²⁹. O pagină mai departe aflăm și pricina creării „ierarhiei feudale”, și anume teama de permanentizare a războaielor private între boieri³⁰. Aceste reveniri la ipoteze și teorii lansate în anii 1950 și 1960 sunt inexplicabile dacă ținem cont că ele au fost corectate încă din 1977–1978 în istoriografia românească.

Feudalismul și conceptele aparținătoare precum vasalitatea și fărâmițarea feudală, sau adjectivul feudal, cu sensul de medieval, deși apar mai rar în cazul studiilor de medievală recentă, au pătruns adânc în vocabularul românesc actual. Este greu de crezut că ele pot fi înlăturate cu ușurință din manualele școlare sau din literatura de popularizare. Utilizările acestor termeni de către nespecialiști sunt oricum în afara controlului istoricilor. Manualele de Istorie de clasa a XII-a cuprind un capitol de istorie medievală românească intitulat *Feudalismul românesc*. Așa cum am arătat mai sus, *Tratatul de istorie al Academiei* conține încă definiții și termeni hibridi. Recent, pe un post de televiziune, un istoric român explica aderarea României la coaliția anti-irakiană în termenii unei relații de vasalitate a autorităților române față de suzeranul american, ceea ce sugerează atracția

²⁷ *Ibidem*, p. 130–131.

²⁸ *Istoria Românilor*, IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, coord. Șt. Ștefănescu, C. Mureșan, București, 2001, p. 124.

²⁹ *Ibidem*, p. 125, 126.

³⁰ *Ibidem*, p. 127.

irezistibilă a acestor concepte și utilitatea lor în înțelegerea unor fenomene contemporane. Nimeni însă nu ar deduce de aici că trăim în plină epocă a feudalismului.

Reacțiile critice față de excesele aplicării unor modele teoretice în cercetarea istorică au găsit un ecou limitat la nivelul unor lucrări destinate unui public larg. Și totuși, studenții începători se află astăzi în fața unei diversități de concepte și definiții cu conținut care variază de la autor la autor. Este firesc să le oferim o explicație a acestor diferențe, iar în loc să definim „feudalismul românesc”, rafinându-i particularitățile la nesfârșit, raportându-ne la modelul feudalismului clasic așa cum era el definit până în anii 1960, ar trebui să le prezentăm societatea medievală din spațiul locuit de români cu clasele sale sociale, cu diversitatea de raporturi între indivizi, cu tipurile de proprietate atestate în izvoare. La fel, atunci când vorbim despre societatea medievală occidentală se impune o prezentare echilibrată, care să contrabalanseze imaginea mai veche a unor relații de dependență personală generalizate. Dată fiind varietatea de definiții și sensurile diferite ale cuvântului „feudal”, atunci când medievistii îl utilizează în lucrări referitoare la societatea medievală românească, ei au datoria să îi precizeze sensul și să explice ce înseamnă feudal pentru ei.

Romanian Feudalism?

(Abstract)

This article questions the usefulness of the concept of “Romanian feudalism”. In the beginning it addresses the origins of the concept in Romanian historiography, looking at the way that historians like A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, and Petre P. Panaitescu have employed it and its derivatives. The conclusion of this section is that Romanian historians made use of the concept in their works, giving it variable importance. Towards the mid-twentieth century one can note in the works of Petre P. Panaitescu and Gheorghe Brătianu a certain tendency to recognize features of Western feudalism in Romanian medieval principalities. Petre P. Panaitescu was more inclined to equate the realities of Wallachia and Moldova with those in medieval France and therefore assert that there was feudalism in the Romanian principalities.

The next section of the article is concerned with the development of the idea of feudalism in Romanian historiography during the Communist era. The main novelty consisted of the introduction of Feudalism as one of the five epochs that formed the historical evolution of humanity. Feudalism followed the Age of Slavery, or that of the Primitive Communism, and was in its turn ruined by the germs of Capitalism. Historians were obliged to conform to political and ideological demands in adopting Marxist terminology regarding social history. In the 1950s and 1960s attempts were made to define Romanian feudalism by using elements from Marxist theories as well as features of the non-Marxist model of feudalism (serfdom, mode of

production, vassalage, immunity). The serious distortions caused by a rigid application of theory resulted in a wave of criticism and reaction in the 1970s, when several historians like Manole Neagoe and Dinu C. Giurescu questioned the conclusions of previous historians, mainly regarding the existence of a period of feudal fragmentation in fourteenth and fifteenth centuries in Wallachia and Moldova. They carried out the necessary work of juxtaposing conclusions from the works imbued with ideology with the actual preserved evidence. Thus, they were able to amend many of the allegations of the historical literature of the 1950s and 1960s. There was no feudal anarchy in the Romanian principalities in the fourteenth and fifteenth centuries, vassalage among the Romanian boyars cannot be demonstrated on the basis of the evidence, immune holdings formed only about 10 to 15 percent of the properties and therefore could not seriously threaten the power of the prince, and about half of the total number of villages consisted of free communities.

The next section of the article presents the opinions and arguments of Elizabeth Brown and Susan Reynolds regarding the constructs of feudalism and vassalage. The conclusion of the article is that the historians trying to define Romanian feudalism relied on a model of non-Marxist feudalism before the 1950s. After the 1950s, Romanian historical writing was obliged to conform to political demands, shaping history according to Marxist and Stalinist theories. Today, students of history can read a multitude of definitions and theories about Romanian feudalism as well as criticism against them. The article argues that in light of the discoveries of Reynolds, Brown, and others, Romanian medievalists need to reevaluate the definitions and terminology they employ regarding medieval society and explain the way they use "feudal".